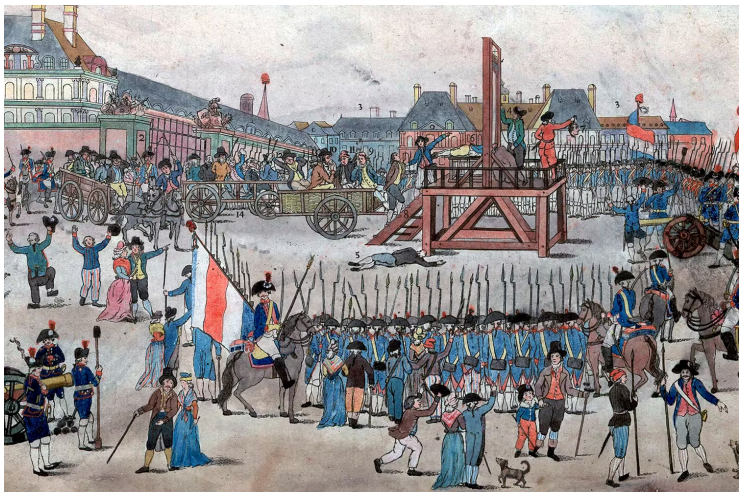
Artikel om dödsstraffets historia av Joakim Thelander - universitetslektor i kriminologi

Dödsstraff – med rätt att döda

Dödsstraffet har gamla anor. Avrättningen var från början ett offentligt spektakel men har med tiden blivit allt mer klinisk och effektiv, utförd i det fördolda.

Efter attentatet mot Frankrikes kung Ludvig XV, ett klumpigt försök att attackera kungen med en slö kniv, dömdes Richard-Francois Damiens den 2 mars 1757 till döden.

Men att mista livet var i sig inte tillräckligt straff. Sedan han torterats med glödande kniptänger, kokande olja, brinnande tjära och smält bly skulle hans kropp slitas i stycken av fyra hästar. Dessa var emellertid inte vana att dra; trots att bödlarna piskade dem hårt och ytterligare två hästar användes lyckades de inte slita sönder Damiens kropp. Detta fick, anmärkte upplysningsfilosofen Voltaire som var närvarande vid avrättningen, flera hovdamer att brista i gråt ”av medlidande med hästarna”. Till sist blev bödlarna tvungna att skära av senorna och hacka sönder lederna för att hästarna skulle orka dra loss armar och ben från kroppen. Efter en fyra timmar lång avrättningsceremoni var Damiens slutligen död.

Ovanstående scen ter sig för en nutida läsare nästan outhärdligt brutal. Men dödsstraffet har, i mer eller mindre plågsamma former, följt människan genom en stor del av historien.

Gamla anor

Tanken att beröva en människa livet som straff för en begången oförrätt har gamla anor. Vissa forskare hävdar att dödsstraffet har sitt ursprung i heliga offerriter, där människor offrades till gudarna.

Andra menar att grunden till dödsstraffet lades i den rättsordning som antas ha funnits bland folken kring Medelhavet i skedet innan en högre stående stadskultur, med organiserad statlig centralmakt, började utvecklas någon gång på 700-talet före Kristus. Dessa samhällens rättsregler kom också att prägla rättsbildningen bland germanerna och folken i Norden.

I enklare samhällsstrukturer, där samhörigheten byggde på blodsband, gemensamt språk och tradition, slöt man sig samman i byar som skydd mot yttre fiender. En ensam ledare hade rätten att ge militära order och vidta de åtgärder som var nödvändiga för att säkra gruppens överlevnad. Detta resulterade i en primitiv militärstraffrätt där dödsstraffet användes för att upprätthålla den nödvändiga disciplinen.

[En rubrik med text har tagits bort]

Teokratisk vedergällningslära

Inom judendomen och den framväxande kristendomen rättfärdigades dödsstraffet genom en teokratisk vedergällningslära. I det förbund som enligt Gamla testamentet hade upprättats mellan Gud och folket åtog sig folket att följa de regler som givits av Gud. På så sätt skapades ett samband mellan religionen och rättsskipningen.

I Första Moseboken behandlas dödsstraffet: ”Den som utgjuter människoblod, hans blod skall utgjutas av människor, ty Gud gjorde människan till sin avbild.” Och i Andra Moseboken uttrycks grundregeln för den mosaiska rätten, den så kallade talionsprincipen: ”Sker skada, skall du ge liv för liv, öga för öga, tand för tand…”

Dödsstraffet var inte endast reserverat för mord eller dråp; det föreskrevs även för gärningar som människorov och förbannelser uttalade över föräldrar.

Vedergällningsläran stöddes av den katolska kyrkan under medeltiden och även i de protestantiska länderna efter reformationen, av teologer som Thomas av Aquino, Luther och Calvin. Med religionen som grund utdömde den världsliga makten dödsstraff. När vittnen saknades, vilket inte sällan var fallet, användes tortyr för att tvinga fram ett erkännande.

Vedergällning och avskräckning

Brutaliteten i den medeltida och senmedeltida straffrätten hade sin grund i kombinationen av två principer. För det första måste straffet vedergälla brottet. För det andra måste straffet avskräcka medborgarna från att begå liknande brott.

Det senare uppnåddes dels genom att straffet utfördes offentligt, *”androm till varnagel”,* dels genom att det gjordes utdraget och plågsamt för den dömde. Särskilt hårt straffades majestätsförbrytelser och högförräderi. En tanke var att straffet skulle ha en tydlig symbolisk relation till brottet. Falskmynteri sågs som ett svårt brott och ett vanligt straff var att den dömde kokades levande i en gryta, som en spegling av metoden att smälta metall vid myntframställning.

Ibland kunde brottets återgivande i avrättningen ta sig rent teatrala former, där brottsredskapet användes som rekvisita. I Sverige straffades ledaren för ”Morgonstjärneupproret” på drottning Kristinas tid genom att en glödande krona av järn pressades på huvudet; därefter krossades den dömdes armar, ben och ryggrad med den spikklubba (”morgonstjärna”) han hade använt som spira.

Religionen genomsyrade

Religionen genomsyrade medeltidsmänniskans värld på ett sätt vars innebörder och konsekvenser i dag är svåra att förstå. Att bli berövad livet betraktades enligt medeltidens kristna åskådning inte i sig som ett så hårt straff. Livet var endast en kort tid, fylld av prövningar och lidande, före den eviga saligheten hos Gud.

Den offentliga avrättningsplatsen utgjorde skärningspunkten mellan Guds och människans värld. Det var scenen där härskaren inför folket demonstrerade sin makt och där människornas dom sammanföll med Guds dom. Vid avrättningen spelade prästen en betydelsefull roll; ceremonin hade såväl en religiös som en rättslig innebörd. Det kvalfulla straffet var ett steg på vägen mot Guds förlåtelse.

Gustav III tog intryck av upplysningen och ville minska användningen av dödsstraff.

© Lorens Pasch d y/Nationalmuseum

Därför ses ofta på medeltida avbildningar av avrättningar ett gudfruktigt och botfärdigt ansiktsuttryck hos den dömde; det var så kyrkan ville att reaktionen inför straffet skulle betraktas. I vilken utsträckning detta hade förankring i verkligheten är oklart.

Den franske idéhistorikern och filosofen Michel Foucault citerar revolutionären Jean-Paul Marat, som 1780 skriver: ”… ingen skyldig som är fastbunden vid hjulet dör […] utan att förebrå domarna deras barbari, förbanna prästen som åtföljer dem och bespotta den Gud vars språkrör han är.”

Upplysningen ifrågasatte straffet

Under 1700-talets upplysningsrörelse började dödsstraffet alltmer att ifrågasättas. Den franske filosofen Jean-Jacques Rousseau menade att samhället byggde på samhällsfördraget: ett hypotetiskt avtal mellan medborgarna och staten. Enligt Rousseau vore det orimligt att tänka sig att medborgarna i ett sådant avtal skulle gett staten rätt att ta deras liv.

Inom upplysningsfilosofin, med dess humanistiska värderingar och optimism, framfördes uppfattningen att alla förbrytare kunde och borde förbättras. En sådan syn på straffrätten gick inte att förena med dödsstraffet, som ju omöjliggör förbättring. Även Voltaire engagerade sig i frågan och påpekade att den som avrättats på felaktiga grunder inte kan få upprättelse.

I skriften Dei delitti e delle pene (”Om brott och straff”), utgiven anonymt 1764, kritiserade den italienske straffrättsteoretikern och nationalekonomen Cesare Beccaria dödsstraffet. Han menade att livstids fängelse har en större avskräckande verkan än dödsstraff, och framhöll det absurda i att staten arrangerar offentliga mord för att avhålla medborgarna från att själva begå mord. Beccarias tankar vann stort inflytande bland filosofer och statsmän. År 1767 gav till exempel Katarina II av Ryssland en kommission uppdraget att utarbeta en ny strafflag, där dödsstraffet skulle uteslutas.

Gustav III tog intryck

I Sverige tog Gustav III intryck av upplysningsfilosofin. Han föreskrev 1777 att ingen dödsdom fick verkställas utan hans personliga godkännande och föreslog samma år inför riksdagen väsentliga begränsningar av dödsstraffet. Alla reformförslag blev inte genomförda, men Gustav III utnyttjade i stället sin makt att bevilja nåd vid dödsstraff.

Mot slutet av 1700-talet inleddes ännu en förändring i människors förhållningssätt till dödsstraffet. Denna förändring, som skedde gradvis under några tiotal år, hade två dimensioner. Dels övergavs de offentliga avrättningarna, dels övergick de dömande myndigheterna i allt högre grad till att i stället för dödsstraff utdöma fängelsestraff.

”*Straffet upphörde undan för undan att vara ett skådespel [...] som om straffceremonins funktioner inte längre kunde förstås*”, skriver Foucault i Övervakning och straff.

Avrättningen skulle inte längre vara en ceremoni där straffet rent fysiskt inpräntades på kroppen. Livet skulle skiljas från kroppen på ett rationellt och effektivt sätt.
Giljotinen blev det konkreta uttrycket för dessa nya principer. Detta mekaniska avrättningsredskap togs i bruk i mars 1792 på den franske läkaren Joseph Guillotins rekommendationer. Med giljotinen förvandlades bödeln till maskinskötare.
Den fallande bilan berövade brottslingen livet på ett ögonblick. I förhållande till tidigare avrättningsmetoder var giljotineringen odramatisk, rentav diskret.

Flyttades innanför murarna

En bit in på 1800-talet flyttade avrättningarna inom fängelsemurarna. Det tidigare offentliga skådespelet blev nu straffsystemets mest undangömda hemlighet, en angelägenhet för bara några få. I dag har avrättningsmetoderna ”förfinats” ytterligare, men nutidens dödliga injektioner är bara ett moderniserat uttryck för giljotinens princip: det kliniska och effektiva skiljandet av livet från kroppen.

Fängelsestraff hade funnits även under medeltiden, men dess roll i straffsystemet var begränsad i förhållande till kroppsstraffen. I 1800-talets Europa ökade fängelsernas antal drastiskt och fängelsestraff utdömdes för ett växande antal brott. Detta hade samband med den av upplysningsfilosoferna framförda tanken att brottslingar kunde förbättras, men också med den mer grundläggande omvandlingen av samhället från bonde- till industrisamhälle.
Den industriella revolutionen skapade en ny sorts människa; den känslosamma medeltidsmänniskan började ersättas av den disciplinerade, kontrollerade, borgerliga människan.

Straffet hade tidigare ingått i en kollektiv ritual av hämnd, botgöring och förlåtelse. Nu blev det avskilt och individualiserat. Straffet var inte längre något som angick alla medborgare; det var den dömdes ensak. I fängelsecellen skulle brottslingen rannsaka sig själv och på så sätt återfinna den rätta vägen.

Kant försvarade dödsstraffet

Men det kom också nya läror som försvarade dödsstraffet. Enligt den tyske filosofen Immanuel Kant måste den som mördat själv dö för att balansen i världsordningen skulle upprätthållas. Det var en

lära om vedergällning, men den tog inte sin utgångspunkt i religionen. Kant menade att människorna var bundna vid den gällande rättsordningen och dödsstraffet var nödvändigt för att återställa balansen om rätten blev kränkt. Dessa rättsfilosofiska tankar fick stort inflytande, även i Sverige, under 1800-talet. [...]

I stort kom dock kriminalpolitiken i Europa under senare hälften av 1800-talet att inriktas mot gradvisa inskränkningar av dödsstraffet. I England, där döden tidigare varit det lagstadgade straffet för över tvåhundra olika brott, utdömdes dödsstraffet efter 1863 i praktiken endast för mord. Genom antagandet av en ny strafflag 1889 avskaffade Italien dödsstraffet helt, även om det sedan återinfördes temporärt under Mussolinis regering.

Sista avrättningen i Sverige

I Sverige verkställdes det sista dödsstraffet den 23 november 1910, när Johan Alfred Andersson Ander avrättades på Långholmen med giljotin. Det var den första och enda gången som giljotinen användes i Sverige. Skarprättaren, Anders Gustav Dalman, var densamme som den 7 augusti 1890 inledde sin bödelskarriär med att halshugga den sist avrättade kvinnan i Sverige, Anna Månsdotter. Formellt avskaffades dödsstraffet i Sverige 1921, för brott begångna i krigstid 1973.

Dödsstraffet har genom historien ofta utnyttjats som ett sätt att bokstavligen och handgripligen tysta avvikare och avskräcka andra från att kritisera dem som har makten. Att två av nytänkandets portalgestalter i Västerlandet – Sokrates och Jesus – avrättades är ingen slump.
Under första hälften av 1900-talet upplevde dödsstraffet i Europa en renässans i de auktoritära nazistiska och fascistiska regimerna, där det utnyttjades som politiskt terrorinstrument i statens tjänst. [Texten fortsätter]

Publicerad i Populär Historia 2/2001

Uppgifter till den förkortade texten

1. a) Varför avrättades Damiens 1757? b) Hur avrättades Damiens?
2. Hur förklarar texten varför de medeltida straffen ofta var hårda och brutala?
3. Vilken roll spelade religionen, enligt texten, i synen på brott och straff förr?
4. Hur påverkade Upplysningen dödsstraffets teori och praktik?
5. Hur förändrade giljotinen bödelns arbete, enligt texten?
6. Varför upphörde exempelvis Sverige med att avrätta personer i början av 1900-talet?
7. Vad talar för att avrättningen skulle kunna återkomma i svensk lagstiftning, enligt texten och enligt dig?